

*Ειρήνη Τουντασάκη, * Νίκη Μαρωνίτη ***

Πολιτισμικές διασταυρώσεις μεταξύ «Δύσης» και «Ανατολής»: το παράδειγμα του
Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στην Ελλάδα
(19ος– πρώτες δεκαετίες 20ού αιώνα)

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι συγγραφείς, στο πλαίσιο ευρύτερης επιστημονικής έρευνας που πραγματοποιούν αναφορικά με το αν οι Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές (ΞΑΣ) στην Ελλάδα μπορεί να θεωρηθούν ως μηχανισμοί επινόησης και κατασκευής πολιτισμικών στρατηγικών και συνακόλουθα ως μάντες πολιτικής διαμεσολάβησης μεταξύ των κρατών, στο κείμενο αυτό επιλέγουν να εστιαστούν στην περίπτωση του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου (ΓΑΙ) των Αθηνών. Ειδικότερα, μελετούν πώς διαμορφώνεται στον «μακρύ δέκατο ένατο αιώνα» το αφήγημα που στοιχειοθετεί την ίδρυση, τη θέση και τον ρόλο του ΓΑΙ στον ελληνικό χώρο και, ταυτόχρονα, πώς αυτό διασταυρώνεται με τις ομόλογες εθνικές/ευρωπαϊκές ρητορικές, μεταξύ των οποίων, και με την ελληνική. Εξετάζουν, παράλληλα, πώς το γερμανικό παράδειγμα χαρακτηρίζεται, καταστατικά και δυναμικά, από τις ιδιαίτερες στοχεύσεις του, ενώ την ίδια στιγμή προσφέρεται για γόνιμη, συγκριτική θέαση του συνόλου των αντιτιθέμενων στρατηγικών που δρομολογούν οι ΞΑΣ στην Ελλάδα. Στη μελέτη τους υπογραμμίζουν ότι πολιτική και πολιτισμός είναι μεγέθη που οφείλουν να γίνονται αντιληπτά στην αμοιβαία διαπλοκή τους.

Λέξεις κλειδιά: *Ιστορία, Κοινωνική Ανθρωπολογία, Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές, αποικιοκρατικές/μεταποικιοκρατικές σπουδές, ηγεμονία*

* Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, e-mail: tountasaki@panteion.gr

** Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ιστορίας, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, e-mail: Maroniti@panteion.gr

ABSTRACT

This paper is focused on the case of the German Archeological Institute of Athens in the context of the broader research undertaken by the authors on the role of Foreign Archaeological Schools in Greece as mechanisms for the fabrication and construction of cultural strategies and thus possible/functioning political intervention tools.

The authors examine the underlying narrative which frames the foundation, the positioning and the role of the German Archaeological Institute in the Greek space during the «long 19th Century» and the way this crosses with the national/european rhetoric of the time including the Greek. In parallel, they review in what ways the German paradigm is characterized through its nature and dynamics by its own particular goals while offering at the same time fertile ground for the comparative understanding of the contrasting strategies of the various Foreign Archaeological Schools in Greece. In their study, they underline that politics and culture are two intertwining pillars and should be viewed and explained in this light.

Keywords: History, Social Anthropology, Foreign Archaeological Schools, colonialist/post-colonialist, hegemony

* Associate Professor of Social Anthropology, Department of Social Anthropology, Panteion University of Social and Political Sciences.

** Associate Professor of History. Department of Social Anthropology. Panteion University of Social and Political Sciences.

1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Επιλέγουμε να ξεκινήσουμε από μια παραδοχή: δυτικές και «εντόπιες» πολιτισμικές γενεαλογίες, τόσο ηγεμονικές όσο και περιφερειακές, χρησιμοποίησαν και εν πολλοίς επιμένουν να χρησιμοποιούν την υλικότητα των ιστορικών καταλοίπων προκειμένου να συγκροτήσουν και να νομιμοποιήσουν το συμβολικό κεφάλαιο της εθνικής νεωτερικότητας στο εκάστοτε παρόν.¹ Από τις απαρχές του 19^{ου} αιώνα και ειδικότερα στη ΝΑ Ευρώπη, οι αντιτιθέμενες πολιτικές πολιτισμού αρθρώθηκαν και διακινήθηκαν σε διαφορετικά, διασταυρούμενα επίπεδα: τοπικό, εθνικό, διεθνικό, κοσμοπολίτικο, παγκόσμιο. Οι σύνθετες αυτές διαδικασίες αποτυπώθηκαν στα μεγάλα αφηγήματα και μεταξύ άλλων επικαθόρισαν και τη δράση των δυτικών αρχαιολογικών αποστολών, οι οποίες εστίασαν κατεξοχήν στον ελληνικό χώρο.

Στην Ελλάδα λοιπόν, οι Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές/Ινστιτούτα, πολιτιστικά ιδρύματα μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, ιδρύονται με απόφαση των κυβερνήσεών τους, ενώ στη σημερινή εποχή η λειτουργία τους προϋποθέτει, κατά κανόνα, τη θετική γνωμοδότηση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου έτσι ώστε να εκδοθεί και σχετική απόφαση από τον/την εκάστοτε Έλληνα/Ελληνίδα υπουργό Πολιτισμού (Νικολέντζος, 2004· Σακκά, 2002). Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ο επιθετικός προσδιορισμός «ξένες», ενώ απουσιάζει από την επίσημη ονομασία που οι ίδιες οι Σχολές έχουν κατά περίπτωση προκρίνει, κυριαρχεί ωστόσο σε όλες τις εκδοχές, επίσημες και ανεπίσημες, της αναφοράς τους στον ελληνικό δημόσιο λόγο. Όπως έχει υποστηριχθεί, η εμμονή στον όρο «ξένες» αποτελεί σύμπτωμα της γενικότερης τάσης που παρατηρούμε από τον 19^ο αιώνα μέχρι τις μέρες μας προκειμένου να υπογραμμιστεί το στοιχείο της «παρέμβασης του ξένου» στην ελληνική πραγματικότητα: π.χ. «ξένες δυνάμεις», «ξενικά κόμματα», «ξένος παράγοντας».² Στη χρονική αυτή διάρκεια, οι Σχολές συνιστούν έναν από τους σημαντικότερους φορείς άσκησης αρχαιολογικής πολιτικής στη χώρα μας στον βαθμό που από την ίδρυσή τους, ειδικότερα οι αρχαιότερες (Γαλλική,

¹ Το παρόν κείμενο αποτελεί εμπλουτισμένη και επεξεργασμένη εκδοχή της προφορικής εισήγησης που παρουσιάσαμε στο συνέδριο με θέμα «Το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών και η δραστηριότητα γερμανών αρχαιολόγων στην Ελλάδα 1874-1933», το οποίο διοργάνωσε το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο σε συνεργασία με το Μουσείο Μπενάκη στην Αθήνα (12-13 Δεκεμβρίου 2016).

² Παράλληλα, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η κάθε Σχολή μοιάζει να προτάσσει διαφορετικά κριτήρια ως προς την τιτοφόρησή της, κριτήρια τα οποία παραπέμπουν/υποδεικνύουν και [σ]τις διαφορετικές στοχεύσεις της. Για παράδειγμα, άλλοτε προκρίνεται η χρήση του όρου «αρχαιολογική» ώστε να υποδηλώνεται η έμφαση στις έρευνες του «αρχαίου τοπίου», ενώ, σε άλλες περιπτώσεις, η αναφορά του όρου «σπουδές» (με την προσθήκη επιθετικών προσδιορισμών) ή μόνο του όρου «Σχολή»/«Ινστιτούτο» υποδηλώνει τη μεγαλύτερη ευρύτητα των ερευνητικών ενδιαφερόντων τους, που ενδέχεται να φθάνουν μέχρι τα νεότερα χρόνια και να αφορούν γενικότερα κοινωνικά φαινόμενα στο εσωτερικό της ελληνικής πραγματικότητας. Γι' αυτό άλλωστε στη μακρά διάρκεια (19^{ος} αιώνας μέχρι σήμερα) παρατηρούμε αλλαγές και μετατοπίσεις στις ονομασίες τους.

Γερμανική, Βρετανική, Αμερικανική, Αυστριακή, Ιταλική) συνδέθηκαν και αναμετρήθηκαν στο πεδίο σημαντικών και εκτεταμένων ανασκαφών (Ολυμπία, Δελφοί, Δήλος, Αρχαία Αγορά, Κρήτη, Κόρινθος, Σάμος, Λήμνος).

Το θέμα που μας απασχολεί στο ανά χείρας κείμενο εντάσσεται σ' ένα ευρύτερο ερευνητικό πρόγραμμα, στο πλαίσιο του οποίου επιχειρούμε να παρακολουθήσουμε μεμονωμένα αλλά και συγκριτικά τις πολιτισμικές στρατηγικές, οι οποίες, σε συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές, εν πρώτοις επέβαλαν την ίδρυση των αρχαιότερων Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών και, στη συνέχεια, τεκμηρίωσαν και υπεράσπισαν την αδιάλειπτη διατήρησή τους μέχρι τις μέρες μας (Τουντασάκη και Μαρωνίτη, 2015, 2018). Αυτές οι πολιτισμικές στρατηγικές, οι οποίες συναρθρώνονται με ευρύτερες πολιτικές διεύθυνσης, κυριαρχίας και διακυβέρνησης εντάσσονται, κατά τη γνώμη μας, στο πλαίσιο μιας συνολικότερης δυναμικής πολιτισμικών διασταυρώσεων μεταξύ «Δύσης» και «Ανατολής».³

Εξάλλου, αφετηριακό σημείο της προσέγγισής μας αποτελεί το γεγονός ότι, κατά την ανάλυση της δράσης των Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών, θα πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψιν: α) το δυναμικό, ανταγωνιστικό πλαίσιο των πολιτικών πολιτισμού που ανέπτυξαν κατεξοχήν οι χώρες της «Δύσης» με όχημα τις αντίστοιχες αρχαιολογικές Σχολές και τα Ινστιτούτα, β) το σύνθετο πλέγμα που ορίζουν οι νομοθετικές ρυθμίσεις,⁴ οι προτεραιότητες και οι στρατηγικές του ελληνικού κράτους, από την εποχή της ίδρυσής του και μέχρι σήμερα, καθώς και οι εγχώριοι παράγοντες διαμόρφωσης και άσκησης αρχαιολογικής και γλωσσικής πολιτικής (Ελληνική Αρχαιολογική Εταιρεία, Πανεπιστήμιο Αθηνών).⁵

Εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς ότι το ερευνητικό ζήτημα στο οποίο επικεντρωνόμαστε επιδέχεται πολύτροπη και πολυπρισματική αντιμετώπιση, καθώς στον

³ Στο σημείο αυτό είναι αναγκαίο να τονίσουμε ότι τους οσοδήποτε ρευστούς και αμφίσημους όρους «Δύση» και «Ανατολή» τους αντιλαμβανόμαστε ως δυναμικά μεγέθη επινόησης/κατασκευής και όχι ως άχρονες ουσιοκρατικές οντότητες (Said, [1978] 1996, Σκοπετέα, 1992).

⁴ Όπως έχει συχνά τονιστεί, η προστασία και η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και ειδικότερα των καταλοίπων της κλασικής αρχαιότητας αποτέλεσε κύριο μέλημα του οθωνικού κράτους, δεδομένου ότι, ήδη από το 1834, θεσπίζονται οι πρώτες, αυστηρές νομοθετικές ρυθμίσεις, βλ. ενδεικτικά, Ματθαίου, 2012, σελ. 15-31. Στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα το Προεδρικό Διάταγμα 30/12/1927, «Περί τρόπου εκτελέσεως αρχαιολογικών ανασκαφών», καθώς και ο Κωδικοποιημένος Νόμος 5351/1932, «Περί Αρχαιοτήτων», καθόριζε τις προϋποθέσεις και τις υποχρεώσεις για τη διενέργεια ανασκαφής από τα ξένα αρχαιολογικά ιδρύματα. Τέλος, ο νέος αρχαιολογικός νόμος 3028/2002, «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», ρυθμίζει τις λεπτομέρειες λειτουργίας και δραστηριοποίησης των ξένων αρχαιολογικών σχολών στην ελληνική επικράτεια (βλ. Καλλαζής, 2000· Κόκκου, 1977· Νικολέντζος, 2004, σελ. 30-37 και ειδικότερα Παράρτημα Ι· Πετράκος, 1982· Βουδούρη, 2003· Ζώης, 1990).

⁵ Το 1829 ιδρύεται η *Αρχαιολογική Υπηρεσία*, η οποία ανασυγκροτείται εκ βάθρων το 1833, και τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1837, δημιουργείται η *Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία*, η οποία θα αποτελέσει έναν ακόμη καθοριστικό (εγχώριο και θεσμικό) παράγοντα χάραξης και άσκησης αρχαιολογικής πολιτικής στη χώρα μας (Πετράκος, 1987). Την ίδια εμβληματική χρονιά ιδρύεται και το Πανεπιστήμιο Αθηνών με τις τέσσερις Σχολές του (Γαβρόγλου, Καραμανωλάκης και Μπάρκουλα, 2014).

πυρήνα του συμπλέκονται οι ποικίλες χρήσεις του συμβολικού κεφαλαίου της αρχαιότητας ως συγκροτητικού στοιχείου των εκάστοτε παροντικών ταυτοτήτων πολιτισμού. Το «φάντασμα της κλασικής αρχαιότητας», όπως εύστοχα έχει επισημανθεί, στοιχειώνει τη νεότερη Ευρώπη και διαμορφώνει οικουμενικές διεκδικήσεις και ιεραρχίες (Butler, 1935, Χρυσός και Schultheiss, 2010·Marchand, 1996, 2009·Χαμηλάκης, [2007] 2012·Πλάντζος, 2014). Η ανάλυσή μας αντλεί από τον γόνιμο, διεπιστημονικό συμπλησιασμό ιστορίας/ανθρωπολογίας, όπως αυτός καταγράφεται τις τελευταίες δύο δεκαετίες, οργανώνεται με άξονα την αποικιοκρατική και μετα-αποικιοκρατική θεώρηση και αναδεικνύει ως πεδίο προβληματισμού τη συγκρουσιακή διάσταση στην έννοια του πολιτισμού.⁶ Παράλληλα, η προσέγγισή μας παρακολουθεί και συνδιαλέγεται με τη συζήτηση που διεξάγεται στον χώρο των πολιτισμικών σπουδών με σημείο αναφοράς την γκραμσιανή έννοια της ηγεμονίας (Gramsci, 1971· Βούλγαρης, 2010· Ζορμπά, 2014).

Είναι αλήθεια ότι μια στενά οριζόμενη αποικιοκρατική/μετα-αποικιοκρατική θεώρηση δεν μπορεί να εφαρμοστεί στην ελληνική περίπτωση, στο μέτρο που το ελληνικό κρατικό μόρφωμα δεν υπήρξε ποτέ αποικία όπως, π.χ., οι Ινδίες. Ωστόσο, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Ελλάδα, αν και βρισκόταν στην περιφέρεια των άμεσων ιμπεριαλιστικών σχεδίων, υπέστη πάντως τον ασφυκτικό οικονομικό, πολιτικό αλλά και πολιτισμικό έλεγχο των μητροπολιτικών δυνάμεων. Υπό αυτούς τους «παγκοσμιοποιημένους» όρους, η έννοια «κρυπτο-αποικιοκρατία», που εισηγείται ο αμερικανός ανθρωπολόγος M. Herzfeld προκειμένου να αποδώσει την υβριδικότητα της νεοελληνικής ιστορικής διαδρομής, έχει κατά καιρούς προταθεί και για τη μελέτη/ερμηνεία της εκάστοτε πολιτισμικής στρατηγικής που η ηγεμονική «Δύση» δρομολογεί, μέσω των Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών, στην δυτικότερη ελληνική «Ανατολή». Να τονίσουμε ότι, σύμφωνα με τον Herzfeld, ο όρος «κρυπτο- αποικιοκρατία» σηματοδοτεί «...εκείνο που επιτρέπει σε ορισμένες παραμεθόριες χώρες να θεωρούνται ανεξάρτητες παρότι, παραδόξως, ακολουθούν πιστά τα είδη της εθνικής ανεξαρτησίας που υπαγορεύονται από τις Μεγάλες Δυνάμεις» (Herzfeld, 2002, σελ. 900-901·Καρακατσούλη, 2016).⁷ Ωστόσο, η δική μας προσέγγιση αντλώντας από τις σύγχρονες μετα-αποικιοκρατικές θεωρήσεις, σύμφωνα με τις οποίες, οι έννοιες «αποικία»,

⁶ Από την εξαιρετικά εκτεταμένη βιβλιογραφία αναφορικά με την αποικιοκρατική και μετα-αποικιοκρατική θεώρηση, βλ. ενδεικτικά Loomba, 2005·Asad, 1973. Στην ελληνική γλώσσα βλ. Young, [2001] 2007. Για μια κριτική επισκόπηση των σχέσεων μεταξύ ανθρωπολογίας και αποικιακών/μετααποικιακών σπουδών βλ. Αθανασίου, Καραβαντά, Λαλιώτου και Παπαηλία, 2016.

⁷ Ο M. Herzfeld κατά την πρόσφατη αναθέρμανση της συζήτησης αναφορικά με τον όρο «κρυπτοαποικιοκρατία» και τις χρήσεις του φαίνεται να υιοθετεί έναν πιο ανοιχτό ορισμό του συγκεκριμένου όρου, έναν ορισμό που απομακρύνεται από την προϋπόθεση της πολιτικής καθυπόταξης και αντλεί κυρίως από τη συνθετότητα των εθνογραφικών του παραδειγμάτων. Βλ. χαρακτηριστικά την πιο πρόσφατη συνέντευξή του στις 16/10/2019 στον διαδικτυακό τόπο greeknewsagenda.gr.

«αποικιοκρατία», «μετα-αποικιοκρατία» θα πρέπει να νοηματοδοτούνται στην πιο διασταλτική τους διάσταση, συντάσσεται με τις κριτικές που υπογραμμίζουν ότι ο όρος «κρυπτό» χάνει, συσκοτίζει και αποδυναμώνει την ευρεία, φασματική εμπειρία της αποικιοκρατίας (Αθανασίου, Καραβαντά, Λαλιώτου και Παπαπηλία, 2016· Leontis, 1995· Πλάντζος, 2014· Τζιονας, 2006, 2008, 2014· Χαμηλάκης [2007] 2012).

Αμφισβητώντας, λοιπόν, ως μονοσήμαντη τη διπολική αντίθεση μεταξύ «αποικιοκρατούμενου» και «αποικιοκράτη», ανατρέχουμε στην ερμηνευτική κατηγορία της γκραμσκιανής «ηγεμονίας» (Gramsci, 1971), στον βαθμό που θεωρούμε ότι προσφέρεται προκειμένου, αφενός, να κατανοήσουμε τη διαμόρφωση σε συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές των συμβολικών ιεραρχιών ανάμεσα σε πολιτισμούς με σταθερή ωστόσο αναφορά στην ενεργό τους συναίνεση και, αφετέρου, να ανιχνεύσουμε, ταυτόχρονα, τους τρόπους με τους οποίους οι θεωρούμενοι ως «υποδεέστεροι»/«υπεξούσιοι» πολιτισμοί υπονομεύουν ή και ανατρέπουν τις ιεραρχίες αυτές. Με άλλα λόγια, μας επιτρέπει να αναδείξουμε τη δυναμική διασταύρωση «εποικισμών» και «ιδιοποιήσεων» χωρίς τη συνήθη διχοτομία, η οποία, στο πλαίσιο μιας καταστατικά δεδομένης ιεραρχίας, διακρίνει θύτες και θύματα.

2. ΟΙ ΞΕΝΕΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΩΣ ΑΡΧΕΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ

Μπορούμε, λοιπόν, να δούμε τις Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές ως μηχανισμούς επινόησης και κατασκευής πολιτισμικών στρατηγικών και, επομένως, ως μάντες πολιτικής διαμεσολάβησης μεταξύ των κρατών; Η απάντηση μοιάζει να προκύπτει μέσα από δύο συμπληρωματικά ερωτήματα: πώς συντίθεται το διαχρονικό αφήγημα που στοιχειοθετεί την ίδρυση, τη θέση και τον ρόλο της κάθε Σχολής στον ελληνικό χώρο αλλά και πώς ταυτόχρονα το αφήγημα αυτό διαπλέκεται με τις διαδικασίες συγκρότησης εθνικών ευρωπαϊκών ταυτοτήτων.⁸

Η απόκριση σ' ένα τόσο σύνθετο ζήτημα οφείλει να αντλήσει, κατά την άποψή μας, από τρία αλληλοδιαπλεκόμενα πλαίσια αναφοράς: 1) το δεδηλωμένο στη μακρά διάρκεια ενδιαφέρον των Δυτικών/Ευρωπαίων για την ελληνική αρχαιότητα, πρωτίστως την κλασική (Beaton and Ricks, 2009· Eideneier, 2010· Καρακατσούλη, 2016· Μανδηλαρά και

⁸ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειώσουμε, ότι τα ανασκαφικά προγράμματα των Σχολών ενδιαφέρουν τη δική μας ανάλυση μόνο στο μέτρο που παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτισμικής στρατηγικής της κάθε Σχολής και στη νομιμοποίησή της στην ελληνική κοινωνία. Η επιλογή και η «αποκατάσταση» των «αρχαίων τοπίων», η προβολή και οι χρήσεις των ανασκαφικών ευρημάτων, η σύνδεση των ανασκαφών με εκδοχές εκσυγχρονισμού της ελληνικής κοινωνίας, συνιστούν, μεταξύ άλλων, τα πεδία της δικής μας έρευνας. Αντίθετα, δεν μας απασχολεί η συνολική επιστημολογική συνεισφορά των ανασκαφών των Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών στην αρχαιολογική επιστήμη.

Αναστασόπουλος, 2015), 2) τη συγκρότηση και ανάπτυξη της αρχαιολογίας ως ξεχωριστής επιστημονικής πειθαρχίας που κλήθηκε να υπηρετήσει τη νεωτερική ευρωπαϊκή ταυτότητα και τους επιμέρους ευρωπαϊκούς εθνικισμούς (Χαμηλάκης, [2007] 2012· Damaskos and Plantzos, 2008· Trigger, 1984, [1989] 2005), 3) τις διεργασίες ενεργού ιδιοποίησης του αρχαϊκού παρελθόντος από τη «Δύση» συλλογικά, αλλά και μεμονωμένα από την κάθε χώρα κατά τη συγκρότηση ενός νεωτερικού παρόντος, καθώς και τη διαπλοκή των διεργασιών αυτών με τις ομόλογες διαδικασίες ιδιοποίησης του ίδιου αυτού παρελθόντος από την Ελλάδα (Χαμηλάκης, [2007] 2012· Γουργουρή, [1996] 2007· Tziouvas, 1989, 2008, 2014· Ματθαίου, 2012· Λιάκος, 2004· Πλάντζος, 2014).

Όπως προκύπτει από τις –κατά τη φουκωϊκή έννοια– «αρχαιολογίες» των Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών, το ενδιαφέρον της κάθε χώρας για την Ελλάδα, και ειδικότερα για την κλασική αρχαιότητα, παρουσιάζεται ή καλύτερα κατασκευάζεται ως τέτοιο στη μακρά διάρκεια και πολύ πριν αρχίσουν να ιδρύονται οι αρχαιολογικές σχολές στη χώρα μας. Συνδέεται με τις διαδικασίες ανάκτησης του αρχαϊκού παρελθόντος που χαρακτηρίζουν την ευρωπαϊκή νεωτερικότητα ήδη από την εποχή του ουμανισμού και εντείνονται από τους καθοριστικούς μετασχηματισμούς (πολιτισμικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς, οικονομικούς) που δρομολογούνται στα τέλη του 18^{ου} – αρχές του 19^{ου} αιώνα. Εμβολιάζεται επιπλέον από τα ρεύματα του περιηγητισμού και του φιλελληνισμού, μορφές ενδιαφέροντος που τεκμηρίωναν την παρουσία, προγενέστερη και ασυστηματοποίητη, των Δυτικών στον ελλαδικό χώρο. Στο ίδιο αυτό χρονικό διάστημα άλλωστε, οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν ότι τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος σταδιακά συνδέονται με την ταυτότητα των τόπων στους οποίους δημιουργήθηκαν· και ότι το καινοφανές αυτό κριτήριο της εντοπιότητας καθιστά το αίτημα της αυτοψίας πραγματοποιήσιμο, αναδεικνύει δε τον ελληνικό χώρο ως το κατεξοχήν διεθνές εργαστήριο μελέτης του αρχαϊκού πολιτισμού (Τόλιας, 2012). Αυτό το «πλεονέκτημα» της Ελλάδας, με άλλα λόγια, η δυναμική της αυτοψίας των καταλοίπων, υπογραμμίζεται και ιεραρχείται ως η σημαντικότερη μέχρι σήμερα ευκαιρία/δυνατότητα που προσφέρουν οι Σχολές σε φοιτητές, ερευνητές και καταξιωμένους καθηγητές. Ταυτόχρονα, αυτό που αρχικά αναγνωρίζεται ως «πλεονέκτημα», όταν [τελικά] πραγματοποιείται το ταξίδι στον φυσικό χώρο της νέας Ελλάδας μοιάζει να αντιστρέφεται και να μετατρέπεται σε σημαντικό «μειονέκτημα». Κι αυτό γιατί το ένδοξο κλασικό παρελθόν και η οικουμενική παρακαταθήκη του έρχονται σε αντίθεση με την αδυναμία του νεοελληνικού κράτους να ανταποκριθεί επάξια στον ρόλο του προνομιακού «κληρονόμου» (Χρυσός και Schultheiss, 2010· Γουργουρή, [1996] 2007· Leontis, 1995· Stroulia and Sutton, 2010· Tziouvas 2014). Σε τελική ανάλυση, το αφήγημα της συνέχειας και

της γραμμικότητας που προβάλλουν οι Σχολές από την ίδρυσή τους στα μέσα του 19ου αιώνα και εν πολλοίς μέχρι και σήμερα ακόμα παρουσιάζεται, αφενός, ως μια «φυσική» συνέπεια στην κλιμάκωση του εδραιωμένου φιλελληνικού ενδιαφέροντος, αφετέρου, ως απόρροια της ανάγκης για συστηματοποίηση και θεσμική κατοχύρωση ενός ξεχωριστού για την καθεμία ερευνητικού κέντρου, το οποίο νομιμοποιείται να «αποκαλύπτει», να μελετά, να ερμηνεύει και να ταξινομεί τα υλικά κατάλοιπα της αρχαιότητας.⁹ Με άλλα λόγια, να κατασκευάζει την ταυτότητα των ιδιαίτερων ανά Σχολή μνημονικών τόπων (Nora, 1986).

Σύμφωνα με τον ιδρυτικό λόγο της γαλλικής σχολής, οι απαρχές του γαλλικού ενδιαφέροντος απορρέουν από το ρεύμα του διαφωτισμού και εντοπίζονται ήδη στη δράση των Γάλλων περιηγητών (Expedition de Morée).¹⁰ Αντίστοιχα το βρετανικό ενδιαφέρον για την ελληνική αρχαιότητα ανάγεται στην ύστερη φάση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και στις ανασκαφές που διενεργούνται πριν από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, σε «αλύτρωτες ελληνο-ορθόδοξες περιοχές στα παράλια της Μικράς Ασίας» (Morgan, 2012).¹¹

3. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ

Στην περίπτωση του καταγωγικού λόγου της γερμανικής παρουσίας στην Ελλάδα, εντοπίζονται αναλογίες αλλά και διαφορές. Στο πλαίσιο του δίπτυχου αυτού, ανιχνεύονται καταρχάς τα συστατικά μέρη του ουσιοκρατικού Λόγου που συνδέουν τις «απαρχές», το παρελθόν, με την κατασκευή μιας γερμανικής προ-εθνικής, δυτικο-ευρωπαϊκής ωστόσο αποστολής, η οποία στοχεύει στην αποκατάσταση ενός αφηγήματος της γερμανικής συνέχειας. Είναι, δηλαδή, αυτός ο νεωτερικός πολιτισμικός προσανατολισμός που επιβάλλεται και νομιμοποιείται μέσα από την αξιόμαχη διεκδίκηση της (κλασσικής) αρχαιότητας και ως γερμανικού συμβολικού κεφαλαίου και ως αναγνωρισμένης οικουμενικής, καταγωγικής μήτρας. Πρόκειται για ένα «γερμανικό (αυτοκρατορικό) καθήκον», το οποίο, ωστόσο, κατασκευάζεται πολλές δεκαετίες πριν από τη συγκρότηση του γερμανικού αυτοκρατορικού κράτους και μετουσιώνεται στις διαφορετικές εκδοχές του γερμανικού φιλελληνισμού (Charoutot, [2008] 2012· Πεχλιβάνος, 2010). Στην επινόηση του αφηγήματος της ιστορικής συνέχειας από την αρχαϊκή οικουμενική καταγωγή στη γερμανική

⁹ Προς αυτήν την κατεύθυνση αντιπροσωπευτικές είναι οι επίσημες ιστορίες, το θεσμικό μεγάλο αφήγημα που η κάθε Σχολή έχει συγκροτήσει σε βάθος χρόνου και το επικαλείται μέχρι σήμερα για να στοιχειοθετήσει τη συνέχειά της στον χώρο και τον χρόνο.

¹⁰ Αναφορικά με τη Γαλλική Επιστημονική Αποστολή του Μοριά (Expedition de Morée) στην ελληνική γλώσσα, βλ. Σαΐτας, 2011, 2017.

¹¹ Βλ. και την προφορική εισήγηση της C. Morgan με τίτλο «The British School at Athens – negotiating culture between Britain and Greece» (10/4/2013) που παρουσιάστηκε στο μεταπτυχιακό σεμινάριο, το οποίο διοργανώσαμε στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου κατά το εαρινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 2012-2013.

ταυτότητα πρωτεύοντα ρόλο έχει η ουμανιστική διάσταση του πρωσικού εκπαιδευτικού συστήματος, διάσταση η οποία θα κυριαρχήσει από την ίδρυση του γερμανικού κράτους το 1871 και μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και θα αποτελέσει αυτό που η Eliza Butler ονομάζει «the tyranny of Greece over Germany» (Butler, 1935·Marchand, 1996· Χρυσός και Schultheiss, 2010).

Η αφητηρία της γενεαλογίας του γερμανικού ενδιαφέροντος τοποθετείται μεταξύ άλλων, στις ανασκαφές του εξέχοντος Γερμανού αρχαιολόγου J. J. Winckelmann, οι οποίες, όπως ο Reinhard Senff, ως αναπληρωτής διευθυντής του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου (ΓΑΙ) στην Αθήνα, τόνισε, καθιστούν την Ελλάδα «κέντρο της τέχνης και του πολιτισμού της αρχαιότητας και σε σημαντικό τόπο προέλευσης του ευρωπαϊσμού πολιτισμού».¹² Ωστόσο, πριν αποτολμήσουν να ταξιδέψουν και να επισκεφτούν οι Γερμανοί λόγιοι, ποιητές, αρχαιολόγοι και αρχιτέκτονες τον άγνωστο ελλαδικό χώρο, προεπαναστατικά και κατά τη διάρκεια του Αγώνα, έχει προηγηθεί η έμμονη φανταστική τους περιπλάνηση στην «παλιά χώρα», «στην φανταστική Αρκαδία», αυτό το ρομαντικά εξυψωμένο και εξιδανικευμένο αρχαίο τοπίο που είχαν συλλάβει ως κοιτίδα του κλασσικού, πρότυπου πολιτισμού. Προς αυτήν την κατεύθυνση χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Hans –Joachim Gehrke, που υπήρξε διευθυντής του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στο Βερολίνο και ο οποίος μελέτησε συστηματικά την ιστορία της αρχαϊκής και ελληνικής εποχής: «Στην αρχή ήταν ιδέα, με όλες τις πτυχές της: ως σκέψη, ως προσανατολισμός, ως όνειρο. Στην πραγματικότητα ήταν ένα είδος νοσταλγίας για μια πατρίδα που κανείς ποτέ δεν είχε αντικρύσει, αλλά γι' αυτό ακριβώς την είχε πλάσει στην φαντασία του με κάθε λεπτομέρεια. Και γι' αυτό επαναλαμβάνεται πάντα – σχεδόν ad nauseam – ο στίχος από την Ιφιγένεια του Γκαίτε : αναζητώ με την ψυχή τη γη των Ελλήνων» (Gehrke, 2010, σελ.119).¹³

¹² Στην εισήγησή του στο παραπάνω μεταπτυχιακό σεμινάριο με θέμα «German Archeologists in Greece since the 19th Century» (27/3/2013), ο Reinhard Senff προτείνει την ακόλουθη περιοδολόγηση της γερμανικής αρχαιολογικής δραστηριότητας:

1) τέλος 18^{ου} αι. - 1821: Έρευνες και ανασκαφές στην Ελλάδα υπό Οθωμανική κυριαρχία.

2) 1829 - 1874: Εργασίες την περίοδο του Βασιλείου της Ελλάδος έως την ίδρυση του Ινστιτούτου.

3) 1875 - 1916: Έναρξη και πρώτη φάση των μεγάλων ανασκαφών και ερευνών μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

4) 1920 - 1933: Συνέχιση των ερευνών έως την υπερίσχυση των Εθνικοσοσιαλιστών στη Γερμανία.

5) 1933 - 1945: Εργασίες Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου κατά την περίοδο του Εθνικοσοσιαλισμού και κατά τη γερμανική κατοχή στην Ελλάδα.

6) 1951 - σήμερα: Επανάναρξη και συνέχιση των μεγάλων ανασκαφών και άλλων ερευνητικών προγραμμάτων μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο».

¹³ Βλ. επίσης, Χρυσός, 1993· Stewart [2008] 2012 .

Ωστόσο, αυτή η Ελλάδα, αυτή η «Αρκαδία» δεν ήταν παρά ένα αποκύημα της φαντασίας τους που δύσκολα μπορούσε να ταυτιστεί με την πραγματικότητα «εκεί κάτω, στη νότια άκρη των Βαλκανίων» (Eideneier, 2010, σελ. 24). Έτσι, το πραγματικό ταξίδι φαίνεται καταρχάς να λειτουργεί τραυματικά καθώς το ρήγμα ανάμεσα στην αναμενόμενη προσδοκία και την ανέλπιστα «μίζερη πραγματικότητα» του μετεπαναστατικού ελλαδικού τοπίου ορθώνεται ως τείχος που εμποδίζει την αναγνώριση και οικειοποίησή του. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η μετάβαση στον φυσικό χώρο μοιάζει, όμως, να λειτουργεί και παραγωγικά: αφενός, γιατί επιτρέπει την «γερμανική κηδεμονία» στις διαδικασίες ανάκτησης και αποκάλυψης του κλασσικού τοπίου, αφετέρου, γιατί, όπως υποστηρίζει και πάλι ο Reinhard Senff, «...Αρχιτέκτονες και άλλοι με τα ταξίδια (στην Ελλάδα) αποκτούν αυτοψία των υλικών καταλοίπων της αρχαιότητας και μεταφέρουν μαζί τους στη Βόρεια Ευρώπη, ευρήματα που άσκησαν τεράστια επιρροή στην ανάπτυξη των εικαστικών τεχνών και της αρχιτεκτονικής στο Μόναχο, στο Βερολίνου και σε άλλες γερμανόφωνες πόλεις» (Senff, 2013).

Με άλλα λόγια, τους φαντασιακούς τόπους μνήμης στους οποίους είχαν περιπλανηθεί σε ονειρικό επίπεδο, οι πρώτοι Γερμανοί αρχαιολόγοι/αρχιτέκτονες οφείλουν να τους διασώσουν, να τους αποκαταστήσουν και να τους αξιοποιήσουν ως πρότυπα μίμησης κατά τη μεταφορά τους στην υπό κατασκευή γερμανική πατρίδα. Την ίδια στιγμή, ο επινοημένος γερμανικός νέο-κλασικισμός επιστρέφει στην Ελλάδα μέσω δύο δρόμων: της επόμενης γενιάς Γερμανών αρχαιολόγων/γεωγράφων/αρχιτεκτόνων αλλά και των Ελλήνων φιλόλογων, αρχαιολόγων, γλωσσολόγων που μετεκπαιδεύονται κατεξοχήν στα γερμανόφωνα πανεπιστήμια (Γαβρόγλου, Καραμανωλάκης και Μπάρκουλα, 2014· Καραμανωλάκης, 2006· Κυρτάτας, 2002· Μητσού, 2010· Ψαλιδόπουλος, 2013).

Στο γερμανικό γραμμικό αφήγημα, η επόμενη περίοδος οριοθετείται από την ανεξαρτησία του ελληνικού κράτους και ειδικότερα από την οθωνική περίοδο και μέχρι το 1862. Σ' αυτήν την εμβληματική για τη συγκρότηση της νεοελληνικής πολιτείας διάρκεια, οι Βαυαροί/Γερμανοί χαίρουν μιας προνομιακής πρόσβασης, η οποία λειτουργεί νομιμοποιητικά για την ισχυροποίηση της πολιτικής/επιστημονικής παρουσίας τους. Σύμφωνα με τη σύγχρονη γερμανική ρητορική, με τη συμβολή της Αντιβασιλείας και κυρίως του έφορου Αρχαιοτήτων Βαυαρού Λουδοβίκου Ρος, [το 1829] ιδρύεται η Αρχαιολογική Υπηρεσία, στοιχειοθετούνται οι πρώτες νομοθετικές ρυθμίσεις σχετικά με τις αρχαιότητες – το ιδιοκτησιακό καθεστώς και την προστασία τους– οι πολεοδόμοι Shaubert και Κλεάνθης σχεδιάζουν τη νέα πρωτεύουσα λαμβάνοντας υπόψη τη μέριμνα των αρχαίων μνημείων και, τέλος, η Ακρόπολη αποκαθίσταται με βάση τη μορφή που είχε στη αρχαιότητα. Γερμανοί

ερευνητές (μεταξύ των οποίων οι εμβληματικές μορφές των Ernst Curtius και Karl Otfried Müller) πραγματοποιούν πολυάριθμες ανασκαφές και κυρίως περιηγήσεις σε όλη την Ελλάδα (Senff, 2013).

Έτσι, με εφελθτήριο τις αρχαιολογικές αυτές δράσεις, στη γερμανική αρχαιολογία και παράλληλα με την κυρίαρχη αισθητική διάσταση εισάγεται ένας νέος προσανατολισμός. Σύμφωνα με τον Hans-Joachim Gehrke, πρόκειται για μια πραγματολογική θεώρηση των αρχαιογνωστικών επιστημών, η οποία συνδυάζει την επιστημονική γεωγραφία με την «εμπράγματη φιλολογία», την αρχαία ιστορία, την επιγραφική και τη λαογραφία, με απώτερο στόχο την υπηρετήση μιας *histoire totale*, όπως την αποκαλούμε σήμερα (Gehrke, 2010, σελ.120). Είναι σαφές ότι η θεώρηση αυτή ευθυγραμμίζεται με τον πυρήνα του κυρίαρχου επιστημολογικού παραδείγματος του «ρομαντικού ιστορικισμού», ενός εμβληματικού για τη Γερμανία θεωρητικού/ιδεολογικού ρεύματος, το οποίο στη συνέχεια θα προσλάβει οικουμενικές διαστάσεις.

Από την άλλη πλευρά, από την ίδρυσή του και κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα το ελληνικό κράτος, στο πλαίσιο ενός νεωτερικού μοντέλου εθνικής συγκρότησης, επιδιώκει με λόγους και με πρακτικές την άρθρωση ενός δικού του ιστορικού αφηγήματος με όρους αδιάλειπτης συνέχειας στον χώρο και τον χρόνο, ένα αφήγημα το οποίο, με αφετηριακό σημείο την αρχαιότητα και περνώντας στους μέσους χρόνους, καταλήγει στο νεοελληνικό παρόν. Επομένως διαμορφώνει στη μέση αυτή διάρκεια έναν στέρεο διεπιστημονικό λόγο – αρχαιολογικό, φιλολογικό, λαογραφικό– προκειμένου να υπηρετήσει το ελληνικό καθήκον τόσο σε εθνικούς όσο και σε οικουμενικούς όρους. Ο ελληνισμός προβάλλεται εν τέλει ως *η ουσία*, η οποία εντός και εκτός συνόρων και στο πλαίσιο ενός πλανητικού συμβολικού σύμπαντος διεκδικεί τον δικό της φωτεινό αστερισμό (Ξηροπαΐδης, 2010).

Υπό αυτούς τους όρους, οι τρεις εναλλακτικές μορφές αρχαιολογίας, εθνικιστική, αποικιοκρατική, ιμπεριαλιστική που εισηγείται ο B. C. Trigger, συστήνουν, παρά τη σχηματικότητά τους, μια χρήσιμη τυπολογία για την κατανόηση των αμοιβαίων πολιτικών πολιτισμού. Σύμφωνα με τον Καναδό αρχαιολόγο, εθνικιστική είναι η αρχαιολογία που αναπτύσσει το εθνικό κράτος ώστε να αποδείξει την ιστορικότητά του. Αποικιοκρατική είναι η αρχαιολογία που αναπτύσσουν οι Ευρωπαίοι επήλυδες στις χώρες που περνούν υπό τον έλεγχό τους με σκοπό τη συγκρότηση, κατά το δυτικό πρότυπο, της ιστορίας των λαών που οι ίδιοι έχουν πλέον υποτάξει ή και εξαφανίσει. Τέλος, ιμπεριαλιστική είναι η αρχαιολογία που εξάγεται από τις μητροπολιτικές δυνάμεις της Δύσης, οι οποίες διεκδικούν παράλληλα σκήπτρα πολιτικής, οικονομικής και πνευματικής ηγεμονίας προς χώρες λιγότερο ισχυρές (Trigger, 1984, [1989] 2005).

Πάντως, στη δική μας οπτική, τα σύνορα της κατά Trigger διάκρισης αποδεικνύονται πορώδη. Δηλαδή μια απόπειρα αυτονόητης αντιστοίχισης της γερμανικής πολιτιστικής στρατηγικής με τον ιδεότυπο της ιμπεριαλιστικής αρχαιολογίας, και της ελληνικής με την εθνική αρχαιολογία, είναι κατά έναν τρόπο παραπλανητική. Τόσο το ελληνικό εθνικό κράτος όσο και ο γερμανικός εθνικισμός για τους δικούς τους κοινούς αλλά και ξεχωριστούς λόγους διαμορφώνουν πολιτισμικές πρακτικές που, παράλληλα, αντλούν και από τις τρεις μορφές της παραπάνω τυπολογίας.

Η σύσταση του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου το 1874, τρία μόλις χρόνια μετά την ίδρυση του γερμανικού αυτοκρατορικού κράτους, συμβάλλει στο να χαρτογραφηθεί η ευρύτερη πολιτισμική γεωγραφία διείσδυσης στη λεκάνη της Μεσογείου, υπονομεύοντας, ταυτόχρονα, τη μέχρι τότε προσπάθεια αποκλειστικής ιδιοποίησης της κλασικής αρχαιότητας εκ μέρους της Γαλλικής Σχολής Αθηνών. Παράλληλα, με άξονα τον θεσμό αυτόν δίνεται η δυνατότητα να δοκιμαστεί στην πράξη το νέο επιστημολογικό παράδειγμα της γερμανικής αρχαιολογίας, όπως το είχε φανταστεί ο Karl Otfried Müller, με στόχο δηλαδή να ανταποκρίνεται στους όρους και τις προδιαγραφές μιας *histoire totale* (Gehrke, 2010, σελ. 120).

Σε αυτήν την περίοδο και με εμπνευστή τον Ernst Curtius, προετοιμάζεται και δρομολογείται συστηματικά το μεγαλεπήβολο ανασκαφικό πρόγραμμα της Ολυμπίας (Marchand, 1996· Μποχώτης, 2015). Την ίδια στιγμή επιχειρούνται σημαντικές έρευνες σε συγκεκριμένες θέσεις όπως Κεραμεικός, Τίρυνθα, Ορχομενός, τόποι στους οποίους μέχρι και σήμερα ακόμα η γερμανική αρχαιολογική σκαπάνη συνεχίζει να ανασύρει κατάλοιπα. Απέναντι στην πολιτισμική στρατηγική της Γαλλικής Σχολής Αθηνών, όπως αυτή αρθρώνεται με άξονα το εξίσου μεγαλεπήβολο ανασκαφικό πρόγραμμα των Δελφών, το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο ανάγει τις ανασκαφές στην Ολυμπία, σύμφωνα με τον Hans-Joachim Gehrke «σε μέσο προσέγγισης των λαών, σε “πράξη ειρήνης” της νέας γερμανικής αυτοκρατορίας, η οποία ήθελε και κατ’αυτόν τον τρόπο μπόρεσε να παρουσιάζεται ως προστάτιδα των κλασικών σπουδών» (Gehrke, 2010, σελ. 122). Από ελληνικής πλευράς, οι τρικουπικές κυβερνήσεις δρομολογούν, στο όνομα της «ευρωπαϊκότητας» που διεκδικεί το ελληνικό κράτος, μια σειρά από μεταρρυθμίσεις που εκτείνονται σε όλα τα επίμαχα πεδία, μεταξύ αυτών και της προστασίας και θωράκισης των πολιτισμικών του παραδόσεων. Άρα, το πολιτικό διακύβευμα δεν εξαντλείται στην ανασκαφή αυτή καθαυτήν, αλλά συμπεριλαμβάνει τα ευρήματα, τη δυνατότητα μεταφοράς και ένταξής τους σε μουσειακές συλλογές, αναπαραγωγής αντιγράφων καθώς και τη συμβολική σημασία της διάχυσης των ερευνητικών πορισμάτων στο ευρύ κοινό. Επομένως,

οι ανασκαφές και οι διμερείς συμβάσεις που αφορούν την πραγματοποίησή τους αποτελούν πεδίο συνεχούς διαπραγμάτευσης και κατατείνουν στην ανάδειξη μνημονικών τόπων με ρευστή πατρότητα.

Στο εξελικτικό αφήγημα που παρακολουθούμε, η περίοδος αυτή θα ολοκληρωθεί σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ορόσημο το οποίο ταυτίζεται με την πρώτη και σημαντικότερη ρωγή στο θεωρούμενο ως αρραγές ελληνογερμανικό συνεχές και συνεπιφέρει για πρώτη φορά το κλείσιμο του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου για το χρονικό διάστημα 1916-1920 (Χρυσός και Schultheiss, 2010).

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όπως προκύπτει σαφώς από τα παραπάνω, στη δική μας προσέγγιση θεμελιακή είναι η παραδοχή ότι πολιτική και πολιτισμός δεν πρέπει να νοούνται ως διακριτές σφαίρες αλλά να γίνονται αντιληπτές στη συγκρουσιακή διαπλοκή τους. Όπως φάνηκε και στο παράδειγμα των ελληνογερμανικών διασταυρώσεων που μας απασχόλησε στη συγκεκριμένη μελέτη, ο λόγος περί απαρχών συστήνει την ιδρυτική, μυθοποιητική σύζευξη αρχαιολογίας και πολιτικής και, στη συνέχεια, νομιμοποιεί τη συνύφανσή τους. Με άλλα λόγια, εάν στο αμοιβαίο αφαιρετικό αφήγημα που μοιάζουν να μοιράζονται Ελλάδα και Γερμανία η πολιτική με τις ρηγματώσεις της αντιπαραβάλλεται στον πολιτισμό με τη δύναμη της συνέχειας, της αδιάλειπτης παρουσίας, του κοινού πνευματικού κεφαλαίου, στη δική μας οπτική, ωστόσο, πολιτική και πολιτισμός δεν αντιπαρατίθενται, αλλά συγκροτούν ένα σύμπλοκο, το οποίο αποκαλύπτει και αναδεικνύει υβριδικές, εναλλακτικές μορφές αποικιοποίησης του παρελθόντος. Μορφές οι οποίες, μολονότι διατηρούν τις καθιερωμένες ταξινομητικές ιεραρχίες μεταξύ «Δύσης» και «Ανατολής», ταυτόχρονα, όμως, υπονομεύουν την ορθοδοξία που ενέχεται στη διχοτομική διαίρεση μεταξύ αποικιοκρατών και αποικιοκρατούμενων.

Η ερευνητική πρόκληση εντοπίζεται επομένως στην ίδια τη χαρτογράφηση της άδηλης αυτής δυναμικής και στον τρόπο που αυτή νοηματοδοτείται στη σημερινή εποχή από την κάθε πλευρά. Προφανής υπήρξε, κατά την άποψή μας, η εκ μέρους του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου αρνητική πρόσληψη αυτής της επιστημονικά εδραιωμένης πεποίθησής μας.¹⁴ Όπως προκύπτει, η θεμελιακή παραδοχή που διατρέχει το ανά χείρας

¹⁴ Έτσι νομίζουμε ότι εξηγείται η όλη «δυσανεξία» και απροθυμία για ισότιμη και αποτελεσματική συνεργασία, που ανέκυψαν στη φάση της μεταγραφής σε κείμενο της προφορικής ανακοίνωσης, την οποία παρουσιάσαμε στο Συνέδριο και μας οδήγησαν, τελικά, στην απόφαση να την αποσύρουμε από την ειδική αφιερωματική

κείμενο σε συνδυασμό με τις σύγχρονες σημασιοδοτήσεις των εννοιών «αποικία», «αποικιοκρατία» και «κρυπτοαποικιοκρατία», φαίνεται ότι μπορεί να λειτουργεί απειλητικά και υπονομευτικά ως προς τη συνολική και διαχρονική παρουσία του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στην Ελλάδα. Παραγνωρίζεται το γεγονός ότι στην ανάλυσή μας οι παραπάνω έννοιες και χρησιμοποιούνται κυρίως ως θεωρητικά εργαλεία αλλά και αποκτούν ιδιαίτερο περιεχόμενο σε αναφορά με τα εκάστοτε ιστορικά/πολιτισμικά συμφραζόμενα. Παραγνωρίζεται επιπλέον ότι στην προσέγγισή μας οι έννοιες αυτές χρησιμοποιούνται ακριβώς με αυτόν τον διττό τρόπο και για την ερμηνεία του ελληνικού παραδείγματος. Από την άλλη πλευρά, η δυσκολία αποδοχής και χρήσης των ερμηνευτικών αυτών κατηγοριών φαίνεται να χαρακτηρίζει και όψεις της σύγχρονης ελληνικής ρητορικής, επιστημονικής και δημόσιας.¹⁵ Ωστόσο, κατά την άποψή μας, η ανάγνωση αυτή συντηρεί και ανανεώνει στερεοτυπικά και φοβικά ταξινομητικά δίπολα με κεντρικό ανάμεσά τους τη διάκριση ανάμεσα σε θύτες και θύματα. Επιπλέον, μοιάζει να αγνοεί τη σύγχρονη διεπιστημονική συζήτηση αναφορικά με τις (ανα)θεωρήσεις του πολιτικού.¹⁶

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αθανασίου, Α., Καραβαντά, Μ., Λαλιώτου, Ι. και Παπαηλία, Π. (2016). *Αποδομώντας την αυτοκρατορία. Θεωρία και πολιτική της μετααποικιακής κριτικής*. Αθήνα: Νήσος.
- Βουδούρη, Δ. (2003). *Κράτος και Μουσεία. Το θεσμικό πλαίσιο των Αρχαιολογικών Μουσείων*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Βούλγαρης, Γ. (επιμ.) (2010). *Στα μονοπάτια του Αντόνιο Γκράμσι: πολιτική και πολιτισμός από το έθνος-κράτος στην παγκοσμιοποίηση*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Γαβρόγλου, Κ., Καραμανωλάκης, Β. και Μπάρκουλα, Χ. (2014). *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών και η ιστορία του*. Αθήνα-Ηράκλειο: Ιστορικό Αρχείο Πανεπιστημίου Αθηνών και Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

έκδοση των Πρακτικών του Συνεδρίου με θέμα την ιστορία και τη δράση του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στην Ελλάδα. Η «περιπέτεια» του κειμένου αναδεικνύει κατά τρόπο ανάγλυφο πώς αυτή ακριβώς η συνύφανση πολιτικού και πολιτισμικού, ακόμη και ως αντικείμενο επιστημονικής μελέτης που διαπνέεται από διάθεση κριτική και νηφάλια και εστιάζει σε παρελθόντα χρόνο, είναι, εν τούτοις, δυνατό να εκληφθεί ως θέση προκλητική, και, εντέλει, ανεπιθύμητη.

¹⁵ Βλ., ενδεικτικά, τον διάλογο μεταξύ του καθηγητή Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Χάρβαρντ, Μ. Herzfeld και της καθηγήτριας Φιλοσοφίας του ΕΚΠΑ, Β. Κιντή που φιλοξένησε η εφημερίδα *Το Βήμα της Κυριακής* τον Αύγουστο 2019.

¹⁶ Προς αυτή την κατεύθυνση, χαρακτηριστική είναι η συζήτηση μεταξύ ιστορίας, κοινωνικής ανθρωπολογίας και πολιτικής επιστήμης. Βλ. Λυριντζής και Παπαταξιάρχης, 2013.

- Charoutot, J. ([2008] 2012). *Ο εθνικοσοσιαλισμός και η αρχαιότητα* (μτφρ.: Γ. Καράμπελας). Αθήνα: Πόλις.
- Eideneier, H. (2010). Ο ενθουσιασμός για την Ελλάδα στη Γερμανία και την Ευρώπη. Στο Ε. Χρυσός και W. Schultheiss (επιμ.), *Ορόσημα ελληνο-γερμανικών σχέσεων* (σελ. 19-30). Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.
- Gehrke, H.J. (2010). Ο ρόλος της γερμανικής αρχαιολογίας στην Ελλάδα. Στο Ε. Χρυσός και W. Schultheiss (επιμ.), *Ορόσημα ελληνο-γερμανικών σχέσεων* (σελ. 119-128). Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.
- Γουργουρή, Στ. ([1996] 2007). *Έθνος-Όνειρο. Διαφωτισμός και θέσμιση της σύγχρονης Ελλάδας* (μτφρ.: Θαν. Κατσικέρος). Αθήνα: Κριτική.
- Ζήβας, Δ. (2002). Νεοκλασικισμός και νέος ελληνισμός. Στο *Οι χρήσεις της αρχαιότητας από τον νέο ελληνισμό* (σελ. 267-280). Επιστημονικό Συμπόσιο (14 και 15 Απριλίου 2000). Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη).
- Ζορμπά, Μ. (2014). *Πολιτική του πολιτισμού. Ευρώπη και Ελλάδα στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Πατάκης.
- Ζώης, Α. (1990). *Η αρχαιολογία στην Ελλάδα. Πραγματικότητα και προοπτικές*. Αθήνα: Πολύτυπο.
- Hobsbawm, E. και Ranger, T. (2004). *Η επινόηση της παράδοσης* (μτφρ.: Θ. Αθανασίου). Αθήνα: Θεμέλιο.
- Καλπαξής, Θ.Ε. (1993). Επιρροές της γαλλογερμανικής αντιπαράθεσης στην κατασκευή της εικόνας της αρχαίας Ελλάδας. Στο Ε. Χρυσός (επιμ.), *Ένας κόσμος γεννιέται. Η εικόνα του ελληνικού πολιτισμού στην γερμανική επιστήμη κατά τον 19^ο αι.* (σελ. 41-58). Αθήνα: Ακρίτας.
- Καλπαξής, Θ.Ε. (2000). Η Ελλάδα και οι ξένες ανασκαφές. Η πολιτική ενός νεαρού έθνους με παλιό πολιτισμό. Στο R. Etienne (ed.), *Les Politiques de l'Archéologie* (σελ. 9-13). Colloque organisé par l' Ecole Française d' Athènes, Paris.
- Καρακατσούλη, Α. (2016). *«Μαχητές της Ελευθερίας» και 1821. Η Ελληνική Επανάσταση στη διεθνική της διάσταση*. Αθήνα: Πεδίο.
- Καραμανωλάκης, Β. (2006). *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837-1932)*. Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ.

- Κόκκου, Α. (1977). *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*. Θεσσαλονίκη.
- Κυρτάτας, Δ. (2002). Η κατάκτηση της αρχαίας ελληνικής ιστορίας από τον νέο ελληνισμό κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα με τη διαμεσολάβηση της Δύσης. Στο *Οι χρήσεις της αρχαιότητας από τον νέο ελληνισμό, Επιστημονικό Συμπόσιο (14 και 15 Απριλίου 2000)* (σελ. 251-266). Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη).
- Λιάκος, Α. (2004). Το ζήτημα της «συνέχειας» στη νεοελληνική ιστοριογραφία. Στο Π. Κιτρομηλίδης και Τ. Σκλαβενίτης (επιμ.), *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας, 1833-2002* (σελ.53-65). τ. Α'. Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.
- Λιάκος, Α. (2007). *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία;*. Αθήνα: Πόλις.
- Λούλος, Κ. (2010). Οι ελληνο-γερμανικές σχέσεις στη σκιά του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Στο Ε. Χρυσός και W. Schultheiss (επιμ.), *Ορόσημα ελληνο-γερμανικών σχέσεων* (σελ.141-184). Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.
- Λυριντζής, Χ. και Παπαταξιάρχης, Α. (2013). (Ανα)θεωρήσεις του πολιτικού: Συγκλίσεις και αποκλίσεις στην ανθρωπολογία και την πολιτική επιστήμη. Στο Κ. Ροζάκου και Ε. Γκαρά (επιμ.), *Ελληνικά παράδοξα. Πατρωνία, κοινωνία πολιτών και βία*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Μανδηλαρά, Α. και Αναστασόπουλος Ν. (κ.ά) (επιμ.) (2015). *Το ενδιαφέρον για την Ελλάδα και τους Έλληνες από το 1821 ως σήμερα*. Αθήνα: Ηρόδοτος.
- Ματθαίου, Σ. και Χατζηδημητρίου, Α. (επιμ.) (2012). «Ξενιτεμένες» ελληνικές αρχαιότητες. *Αφειτηρίες και διαδρομές*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, ΕΙΕ, 125.
- Ματθαίου, Σ. (2012). Η καθιέρωση της ιδέας της εθνικής ιδιοκτησίας των αρχαίων μνημείων. Στο Σ. Ματθαίου και Α. Χατζηδημητρίου (επιμ.), «Ξενιτεμένες» ελληνικές αρχαιότητες. *Αφειτηρίες και διαδρομές* (σελ. 15-32). Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ 125.
- Μητσού, Μ. (2010). Ελληνο-γερμανικές σχέσεις στη λογοτεχνία και την επιστήμη τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα . Στο Ε. Χρυσός και W. Schultheiss (επιμ.) *Ορόσημα ελληνο-γερμανικών σχέσεων* (σελ. 129-140). Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.
- Mazower, M. (επιμ.) ([2008] 2014). *Δίκτυα εξουσίας στη νεότερη Ελλάδα. Δοκίμια προς τιμήν του John Cambell*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

- Μποχώτης, Θ. (2015). *Ελέγχοντας τον τόπο του παρελθόντος. Η γερμανική σχέση εξουσίας στις ανασκαφές της Ολυμπίας 1869-1882*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Νικολέντζος, Κ. (2004). *Όψεις της διαχείρισης της αρχαιολογικής πολιτικής. Οι σχέσεις του ΥΠ.ΠΟ με τις Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές και την εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία*. Αθήνα.
- Ξηροπαΐδης, Γ. (2010). Δημιουργική παρανόηση. Η αισθητική του Kant στη σύγχρονη Ελλάδα. Στο Ε. Χρυσός και W. Schultheiss (επιμ.), *Ορόσημα ελληνο-γερμανικών σχέσεων* (σελ. 249-264). Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.
- Πεχλιβάνος, Μ. (2010). Οι «φιλογερμανοί» και ο νεοελληνικός Διαφωτισμός. Στο Ε. Χρυσός και W. Schultheiss (επιμ.), *Ορόσημα ελληνο-γερμανικών σχέσεων* (σελ. 31-42). Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.
- Πετράκος, Β. (1982). *Δοκίμιο για την αρχαιολογική νομοθεσία*. Αθήνα.
- Πετράκος, Β. (1987). *Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία*. Αθήνα.
- Πλάντζος, Δ. (2014). *Οι αρχαιολογίες του κλασσικού. Αναθεωρώντας τον εμπειρικό κανόνα*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Said, E. W. ([1978] 1996). *Οριενταλισμός* (μτφρ.: Φ. Τερζάκης). Αθήνα: Νεφέλη.
- Σαΐτας, Γ. (επιμ.) (2011). *Το έργο της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής του Μοριά. 1829-1838*. Αθήνα: Μέλισσα. Τόμος 1, Τόμος 2 (2017).
- Σακκά, Ν. (2002). *Οι Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές στη διάρκεια του Μεσοπολέμου*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Σκοπετέα, Ε. (1992). *Η Δύση της Ανατολής. Εικόνες από το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*. Αθήνα: Γνώση.
- Stewart, C. ([2008] 2014). Βλέποντας όνειρα για θαμμένες εικόνες στο βασίλειο της Ελλάδας. Στο Μ. Mazower (επιμ.), *Δίκτυα εξουσίας στη νεότερη Ελλάδα. Δοκίμια προς τιμήν του John Cambell* (σελ. 135-162). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Τζιόβας, Δ. (2006) (β' έκδοση). *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στον μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Τόλιας, Γ. (2012). Διασπορά, εντοπιότητα και εθνική κληρονομιά. Οι ελληνικές αρχαιότητες κατά τους τελευταίους προεπαναστατικούς χρόνους. Στο Σ. Ματθαίου και Α. Χατζηδημητρίου (επιμ.), *«Ξενιτεμένες» ελληνικές αρχαιότητες. Αφειρήνες και διαδρομές* (σελ. 79-104). Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ 125.

- Τουνταςάκη, Ε. και Μαρωνίτη, Ν. (2015). Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές και Ινστιτούτα στην Ελλάδα: «Φιλελληνισμός», πολιτισμικές μεταφορές και αποικιοκρατικός λόγος. Στο Α. Μανδηλαρά και Ν. Αναστασόπουλος (κ.ά) (επιμ.), *Το ενδιαφέρον για την Ελλάδα και τους Έλληνες από το 1821 ως σήμερα* (σελ.713-735). Αθήνα: Ηρόδοτος.
- Τουνταςάκη, Ε. και Μαρωνίτη, Ν. «*Το κομφορ της ειρήνης*», η αρχαιολογική σκαπάνη και οι πολιτισμικές οφειλές: πολιτικές πολιτισμού μεταξύ «Δύσης» και «Ανατολής» (19^{ος}-20^{ος} αιώνας). Αθήνα: Πατάκης (υπό έκδοση).
- Trigger, B.C. ([1989] 2005). *Μια ιστορία της αρχαιολογικής σκέψης* (μτφρ. Β.Λαλιώτη). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Young, R.J.C. ([2001] 2007). *Μεταποικιακή θεωρία. Μια ιστορική εισαγωγή* (μτφρ.: Γ. Δεμερτζίδης). Αθήνα: Πατάκης.
- Φουκώ, Μ. (1987). *Η αρχαιολογία της γνώσης* (μτφρ.: Κ. Παπαγιώργης). Αθήνα: Εξάντας.
- Χαμηλάκης, Γ. ([2007] 2012). *Το έθνος και τα ερείπια του. Αρχαιότητα, αρχαιολογία και εθνικό φαντασιακό στην Ελλάδα* (μτφρ.: Ν. Καλαϊτζής). Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Χατζηδημητρίου, Α. (2012). Ο εκπατρισμός των ελληνικών αρχαιοτήτων και η συμβολή τους στη συγκρότηση των πρώτων αρχαιολογικών συλλογών και μουσείων. Στο Σ. Ματθαίου και Α. Χατζηδημητρίου (επιμ.), «*Ξενιτεμένες*» ελληνικές αρχαιότητες. *Αφετηρίες και διαδρομές* (σελ. 33-78). Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ 125.
- Χρυσός, Ε. (επιμ.) (1993). *Ένας κόσμος γεννιέται. Η εικόνα του ελληνικού πολιτισμού στην γερμανική επιστήμη κατά τον 19^ο αι.* Αθήνα: Ακρίτας.
- Χρυσός, Ε. και Schultheiss, W. (επιμ.) (2010). *Ορόσημα ελληνο-γερμανικών σχέσεων*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.
- Ψαλιδόπουλος, Μ. (επιμ.) (2013). *Επιστημονικές ανταλλαγές μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας, 1870-1933. Επιρροές και επεξεργασίες*. Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις.

Ξενόγλωσση

- Asad, T. (Ed.) (1973). *Anthropology and the colonial encounter*. New York: Humanity Books.
- Beaton, R. and Ricks, D. (Eds.) (2009). *The making of the modern Greece*. United Kingdom, USA, Center for the Hellenic Studies, King's College, London: Ashgate Publishing.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.

- Butler, E. M. (1935). *The tyranny of Greece over Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Damaskos, D. and Plantzos, D. (Eds.) (2008). *A Singular Antiquity. Archeology and Hellenic identity in twentieth-century Greece*. Athens: Benaki Museums.
- Gramsci, A.(1971). *Selections from prison notebooks*. London: Lawrence & Wishart.
- Herzfeld, M. (2002). The absent presence. Discourses of crypto-colonialism. *The South Atlantic Quarterly*, 101, pp. 899-926
- Leontis, A.(1995). *Topologies of Hellenism. Mapping the homeland*. Ithaka and London: Cornell University Press.
- Loomba, A. (2005). *Colonialism, postcolonialism*. London, University of California Press.
- Marchand, S. (1996). *Down from Olympus. Archeology and Philhellenism in Germany, 1750-1970*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Marchand, S. (2009). What the Greek model can, and cannot, do for the modern state: the German perspective. In R. Beaton and D. Ricks (Eds.), *The making of the Modern Greece* (pp. 33-42). United Kingdom, USA, Center for the Hellenic Studies, King's College, London: Ashgate Publishing.
- Morgan, C. (2012). The foundation and early development of the British School at Athens (1886-1900). Στο Π. Σούρλας and J. Kittmer (επιμ.), *Ελληνο-βρετανικές σχέσεις. Πτυχές της πρόσφατης ιστορίας τους* (pp. 13-28). Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.
- Nora, P. (1986). *Les lieux de mémoire. Tome 2: La Nation - Héritage, historiographie, paysages*. Paris .
- Smith, M.L., Kitromilides, P. M. and Calligas, E. (Eds.) (2009). *Scholars, travels, archives: Greek history and culture through the British School at Athens*. Athens: British School Athens.
- Stewart, C. (2012). *Dreaming and historical consciousness in Island Greece*. Cambridge: Harvard University Press.
- Stroulia, A. and Buck Sutton, S. (Eds.) (2010). *Archaeology in situ: Sites, Archaeology and communication in Greece*. Lanham, Md: Lexington.
- Trigger, B. C. (1984). Alternative Archaeologies: Nationalist, colonialist, imperialist. *Man*, 19 (3), pp. 355-370.
- Tziouvas, D. (2003). *The other self. Selfhood and society in modern Greek fiction*. New York-Oxford: Lexington Books

- Tziovas, D. (2008). Reconfiguring the Past: antiquity and Greekness. In D. Damaskos and D. Plantzos (Eds.), *A Singular Antiquity. Archeology and Hellenic identity in twentieth-century Greece* (pp. 278-298). Athens: Benaki Museums.
- Tziovas, D. (Ed.) (2014). *Re-imagining the past. Antiquity and modern Greek culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Tziovas, D. (2014). Introduction: Decolonizing antiquity, heritage politics, and performing the past. In D. Tziovas (Ed.), *Re-imagining the past. Antiquity and modern Greek culture* (pp. 1-25). Oxford: Oxford University Press.

Άλλες πηγές

- Morgan, C. (2013). The British School at Athens – negotiating culture between Britain and Greece. Προφορική ανακοίνωση στο Μεταπτυχιακό Σεμινάριο της 10ης/4/2013. Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας.
- Senff, R. (2013). German Archeologists in Greece since the 19th Century. Προφορική ανακοίνωση στο Μεταπτυχιακό Σεμινάριο της 27ης/3/2013. Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας.